

DEJINY ETNOLÓGIE A HISTORICKÉ KNIŽNÍČNÉ FONDY

Igor Zmeták

O potrebe interdisciplinárneho výskumu v oblasti historických knižničných fondov sa hovorí už dlho, ale bežnou praxou to stále nie je. Nevyhnutnou sa interdisciplinarita stáva pri analýze obsahovej stránky historických kníh. Na tomto základe vznikla spolupráca Slovenskej národnej knižnice (realizuje Odbor správy historických knižničných dokumentov a fondov SR – ďalej OS HKDaF SR) a Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (Katedra etnológie a kultúrnej antropológie) na celoslovenskom výskume historických knižničných dokumentov k dejinám etnológie 16.–19. storočia, ktorá prebieha intenzívne od roku 2007 a vyústila do spoločného projektu riešeného prostredníctvom grantu VEGA.¹ Cieľom projektu je zmapovanie existujúcich historických prameňov s etnologickým obsahom, ktoré sa zachovali na území Slovenska od 16. storočia, a ich obsahová analýza. Špecializovaný výskum fondu pre konkrétnu vednú disciplínu prináša na jednej strane zvýraznenie významu historických kníh v širších súvislostiach (mimo úzky profesný okruh), a na druhej strane sa stáva aj podnetom na sústredenie väčšej pozornosti z formy – nosiča na obsah – text.

Pre dejiny etnológie sú historické knižničné fondy bohatým zdrojom primárnych prameňov, ktoré sa v inej forme nezachovali a sú jedinečným dokladom vývoja nielen vednej disciplíny samotnej, ale aj spoločenského prostredia a zdrojov, ktoré ju formovali. Predpokladom komplexného výskumu (nie iba čiastkového vo vybranej inštitúcii) bola celoslovenská pasportizácia historických knižničných fondov, ktorú realizuje Slovenská národná knižnica v Martine (OS HKDaF SR) od roku 2001. Z kvantitatívneho hľadiska máme po necelom roku výskumu nájdených 590 KJ (s dátumom vydania od roku 1500 do roku 1830) s významným etnologickým obsahom, tematicky sa týkajúcich všetkých kontinentov a kultúrnych oblastí. Určitá časť dokumentov už bola síce z hľadiska knižničného zaevidovaná, ale pre vednú disciplínu, ktorá by ich mohla využiť, v podstate neexistovali.

Medzi doterajšími výsledkami výskumu historických knižničných dokumentov k dejinám etnológie je, z chronologického hľadiska najvýznamnejšie, objavenie prvej písomnej zmienky o obyvateľoch subsaharskej Afriky na Slovensku. Je datovaná

¹ Názov projektu v grantovom systéme VEGA: „Dejiny etnológie – staršie obdobie“.

do roku **1503** a nachádza sa v *Codex Bratislavenis*² – súbore rukopisných listov o zámorských objavoch z rokov 1500–1519. V rozprávaní neznámeho účastníka nemeckého pôvodu na druhej ceste Vasca de Gamu do Indie sú domorodci v oblasti Guiney opísaní takto : „sú tak čierni ako smola a chodia nahí, tak ako vyšli z matky, nemajú žiadne chlpy na miestach hanby, ale vlasy majú celkom ako vlnu“³.

Pri spracovávaní objavených etnologických historických knižničných dokumentov k projektu, vzniklo niekoľko súborov k jednotlivým kultúrno-geografickým oblastiam. Skompletizovaným celkom sú historické knižničné dokumenty obsahovo sa viažúce k tzv. „čiernej“ alebo subsaharskej Afrike. Tento cyklus bol nedávno spracovaný aj ako výstavný projekt, a je prezentovaný verejnosti ako súčasť výstavy *„Emil Holub a objavovanie Afriky“*. (vernisaž sa uskutočnila 22. 10. 2008 v Podtatranskom múzeu v Poprade a výstava v Poprade potrvá do 25. 1. 2009). Téma *„objavovania Afriky“* je na výstave spracovaná podľa slovenských prameňov a má odzrkadľovať to, ako, a podľa akých zdrojov boli Afričania zobrazovaní na území Slovenska a v stredo európskom kontexte od začiatku 16. storočia až do obdobia rakúsko-uhorských výprav Emila Holuba.

Medzi najstaršie opisy pôvodných kultúr strednej a južnej Afriky v Európe patrí kniha Duarte Lopesa *„Warhafte und Eigentliche Beschreibung dess Koenigsreich Congo in Africa“*⁴. Toto dielo sa nachádza v Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici v exemplári z roku 1597, čiže z prvého stredo európskeho vydania Lopesa vo frankfurtskom vydateľskom dome de Bry. Text dopĺňajú bohaté ilustrácie z dielne bratov Bryovcov, aj s nevyhnutnou dávkou európskej štylizácie pri charakterizovaní spoločenských zvyklostí. Tzv. civilizovaní domorodci sú zobrazení aj v portugalských odevoch, barbárske spôsoby prisúdil autor divokým Kafrom⁵ z juhu kontinentu.

Z etnologického hľadiska je Lopesova kniha považovaná za jeden z najcennejších autentických dokumentov, opisujúcich podrobne rozsiahlu oblasť Guinejského

² Codex Bratislavenis, 1500–1519, rozsah rkp. s. 167–190, Fond Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

³ Codex Bratislavenis, s. 173.

⁴ LOPES, Duarte. 1597. *Warhafte und Eigentliche Beschreibung dess Koenigsreich Congo in Africa und deren angrenzenden Laender, darinnen der Inwohner Glaub, Leben, Sitten und Kleydung wol und aussführlich vermeldet und angezeigt wirdt*. Franckfort am Mayn : Hans Dietrich und Hans Israel von Bry, 74 s.

⁵ Kafer alebo Kafir – pôvodné pomenovanie domorodcov v Južnej Afrike z arabského slova kafir – neveriaci, nedôverčiví. V 18. storočí ho európski kolonisti používali na pomenovanie kmeňov Xhosa, neskôr aj na ostatné národy jazykovej skupiny Bantu v južnej Afrike. V 19. storočí sa tento názov začal používať v rasistickej terminológii v hanlivom význame ako obmedzenec, hlupák. Od pádu apartheidu je jeho používanie zakázané.

zálivu v 16. storočí. Napriek tomu, že Portugalci považovali kultúru nepokrstených domorodcov a nimi používané predmety za výtvary diabla a všetky ničili, nechciac ich vo svojich opisoch a obrázkoch zachovali pre budúcnosť.

Medzi doteraz nezverejnené dokumenty o Afrike 17. storočia patrí správa zo západnej a južnej Afriky podľa misionára Cavazziho, člena rádu Kapucínov. Joann Antonio Cavazzi sa vo svojom „*Historische Beschreibung... Congo, Matamba und Angola*“⁶ z roku 1694 (fond Oravského múzea P. O. Hviezdoslava – Čaplovičova knižnica) snažil zachytiť nielen život domorodcov, ale detailne priblížiť čitateľom aj neznáme druhy ovocia – napr. ananás, ktorý nerastie na stome, ale na zemi, zber plodov banánovníka, alebo zvlášťne zvieratá ako napr. zebra.

Najväčším prínosom projektu sa stal objav medzinárodne uznávaného etnografického diela, o ktorom sa v slovenskej etnológii nevedelo, za autor i spis pochádzajú zo Slovenska – „*Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano*“ („*Opis provincie Moxo v Peruánskom kráľovstve*“). Autorom je **František Xavier (Franciscus Xavierus) Eder** (narodený 1. 9. 1727 v Banskej Štiavnici, zomrel 17. 4. 1772 v Banskej Bystrici), misionár Spoločnosti Ježišovej, pôsobil v jezuitských misiách v Južnej Amerike v rokoch 1749 až 1768. V roku 1769 sa vrátil na Slovensko, kde na základe odozvy, ktorú mali jeho prednášky o neznámych indiánoch Moxoch z vtedajšieho Peruánskeho kráľovstva, napísal spis, ktorý patrí dnes medzi povinnú etnografickú literatúru na univerzitách Južnej Ameriky od Venezuely po Argentínu.

Eder dokončil písanie začiatkom roku 1772 – „*Brevis descriptio Missionum Societatis Jesu provinciae Peruanae vulgo Los Moxos/Auctore quadam eiudem Societatis sacerdote per XV annos missionis*“ – „*Stručný popis misie Spoločnosti Ježišovej v peruánskej provincii Los Moxos. Autor pôsobil ako kňaz Spoločnosti 15 rokov v misii*“. Po jeho smrti na jar 1772 sa rukopis dostal do vtedajšieho štátneho univerzitného archívu v Budapešti. Ederov kolega Pavol Mako sa rozhodol zaujímavý text vydať, zostručnil ho a upravil do tlače. Knižná verzia vyšla v roku roku 1791 tlačou Budínskej univerzity.

„*Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano*“,⁷ patrí k základným historickým etnografickým dielam o provincii Moxo v dnešnej severnej Bolívii. Do španielčiny bolo preložené v 19. storočí a v roku 1888 vyšlo v La Paze knižne.

⁶ CAVAZZI, Joanne Antonio. 1694. *Historische Beschreibung der in dem untern Occidentalischen Mohrenland ligenden drey Königreichen Congo, Matamba und Angola*. Munchen.

⁷ EDER, Franz Xaver. 1791. *Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano, Quam e scriptis posthumis Franc. Xav. Eder a Soc. Jesu annis XV. sacri apud eosdem Curionis digessit, expolivit, et adnotatiunculis illustravit Abb. Et Consil. Reg. Mako*. Budae : Typis Univesitatis, 383 s.

O etnografickej a historickej hodnote Ederovho spisu najlepšie vypovedá to, že koncom 20. storočia sa ním opäť zaoberal bolívijský historik Josep M. Barnardas a v roku 1985 bol vytlačený v španielskom preklade aj pôvodný Ederov rukopis.⁸

V pôvodnej verzii sa navzájom prelínajú etnografické, geografické a prírodopisné state a poznámky, preto sa Pavol Mako rozhodol roztriediť poprehadzované časti do spoločných tematických celkov. Spis je takto rozdelený do piatich častí – kníh.

Vo štvrtej knihe sú sústredené opisy pôvodných – divoko žijúcich indiánov Moxov – ich charakteristika, povaha, duševné a rozumové schopnosti, obrady, sviatky, povery, náboženské predstavy, život v rodinách. V piatej sa Eder venuje Moxom, ktorí prestúpili na kresťanstvo a žili v jeho redukcii. Snaží sa poukázať na pokrok, ktorí dosiahli takto žijúce spoločenstvá Moxov z hľadiska civilizačnej úrovne. Pripúšťa a pravdivo opisuje osobitosti moxických kresťanov a ich zachovávanie tradícií. Značnú pozornosť venoval manželstvu a výchove detí.

„Prednosti, ktoré muž vyhľadáva u ženy, s ktorou zamýšľa vstúpiť do manželstva, sa obmedzujú zväčša na tieto: aby vedela mužovi česať a natierať vlasy, koľkoľvek a kedykoľvek sa mu to zapáči a aby milovala túto službu, k tomuto aby mala vždy naporúdzí vysušenú pšeničnú múku. Okrem toho aby by bola taká zbehlá v príprave nápoja, že by onen žltý olej, o ktorom sme hovorili predtým, siahal po vrch nádoby, aby každoročne šila šaty sebe a aj svojmu mužovi, aby vedela maľovať, napokon, aby mala pekné telo, ak by v ten deň, ako sa vyberal manžel, mala nespočetné množstvo pytačov, aby si z celého toho zástupu vybrala jeho jediného.... V mužovi sa nehladá len zručnosť v lovení a rybolove, ale aj nejaká osobitná náklonnosť. Tiež sa hľadá na to, či vzbudzuje nádej, že siatina pšenice a aj bavlny sa bude môcť v pravom čase spracovávať a pestovať.“ (Eder, 1791, s. 345–346)

Prípád „objavenia neznámeho“ Edera je sice výnimočný svojim významom, ale spolu s ďalšími v tomto malom výbere, poukazuje na nevyhnutnosť interdisciplinárnych postupov vo výskume. Hoci autor i dielo boli bibliograficky zaevidované, na svoje efektívne využitie si muselo počkať.

Literatúra a pramene:

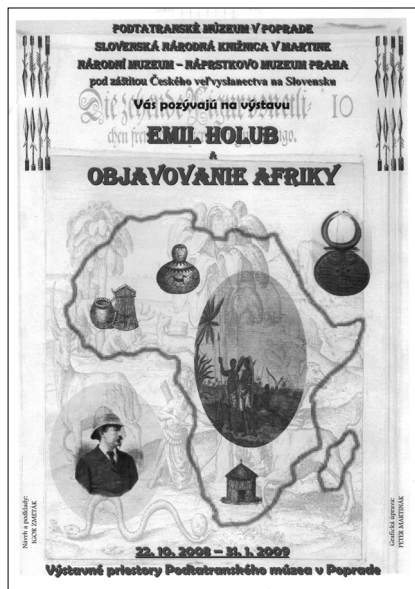
CAVAZZI, Joanne Antonio. 1694. *Historische Beschreibung der in dem untern Occidentalischen Mohrenland ligenden drey Konigreichen Congo, Matamba und Angola*. Munchen.

Codex Bratislavensis, 1500–1519, rozsah rkp. s. 167–190, Sign. 515/8. Fond Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied v Bratislave

⁸ EDER, Francisco Javier – *Breve descripción de las reducciones de Mojos traducción y edición de Josep M. Barnardas*. Cochabamba, Historia Bolivia, 1985, CIV, 413 s.

EDER, Franz Xaver. 1791. *Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano, Quam e scriptis posthumis Franc. Xav. Eder a Soc. Jesu annis XV. sacri apud eosdem Curionis digessit, expolivit, et adnotatiunculis illustravit Abb. Et Consil. Reg. Mako.* Budae : Typis Univesitatis, 383 s.

LOPES, Duarte. 1597. *Warhafte und Eigentliche Beschreibung dess Koenigsreich Congo in Africa und deren angrenzenden Laender, darinnen der Inwohner Glaub, Leben, Sitten und Kleydung wol und aussführlich vermeldet und angezeigt wirdt.* Franckfort am Mayn : Hans Dietrich und Hans Israel von Bry, 74 s.

1. plagát k výstave

2. Titulný list knihy E. Lopesa z r. 1597.
(Fond Slovenské banské múzeum
v Banskej Štiavnici)

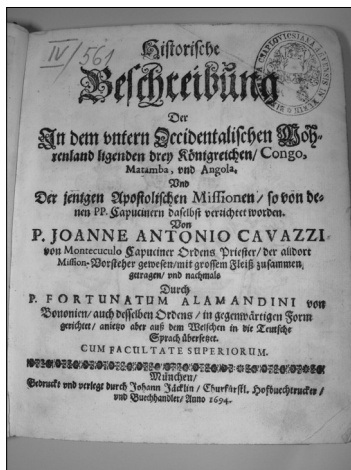
3. Domorodci z Mozambiku. 16. stor. (Fond Slovenské banké múzeum v Banskej Štiavnici)

4. Muži z Konga v portugalských baretoch a klobúkoch. 16. stor. (Fond Slovenské banké múzeum v Banskej Štiavnici)

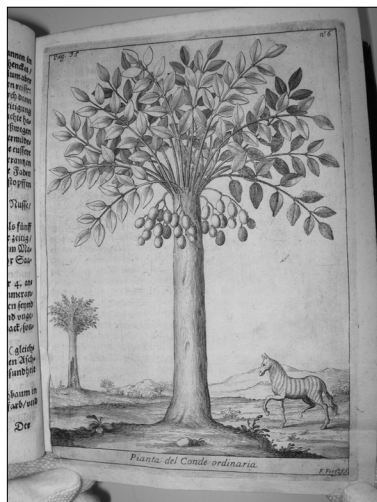
5. Prijatie u kráľa v Kongu. 16. stor. (Fond Slovenské banké múzeum v Banskej Štiavnici)

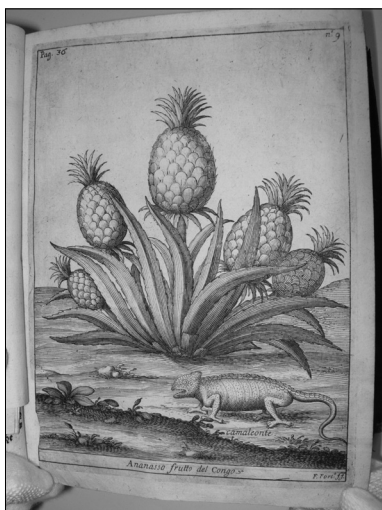
6. Titulný list knihy J.A. Cavazziho. 17. stor. (Fond Oravské múzeum P. O. H. v Dolnom Kubine – Čaplovičova knižnica)

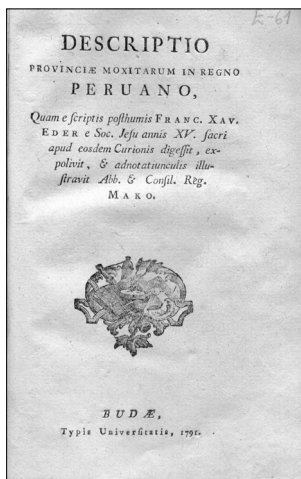
7. Kokosová palma a miestne zvyky podľa Cavazziho. 17. stor. (Fond Oravské múzeum P.O.H. v Dolnom Kubíne - Čaplovičova knižnica)

8. Zebra. Cavazzi. 17. stor. (Fond Oravské múzeum P.O.H. v Dolnom Kubíne - Čaplovičova knižnica)

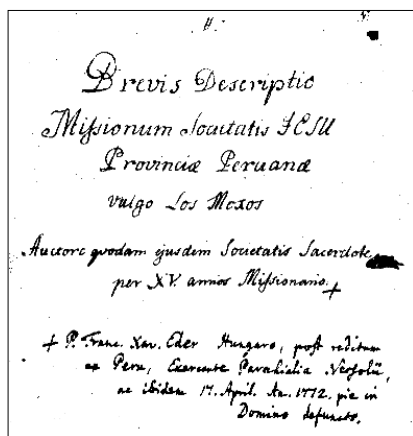
9. Exotický ananás. Cavazzi. 17. stor. (Fond Oravské múzeum P.O.H. v Dolnom Kubíne - Čaplovičova knižnica)

10. Mapa krajiny Moxov - oblasť pôsobenia F. X. Edera. 18. stor. (Fond Oravské múzeum P.O.H. v Dolnom Kubíne - Čaplovičova knižnica)

11. Titulný list knihy F. X. Edera. 18. stor. (Fond Oravské múzeum P. O. H. v Dolnom Kubíne – Čaplovičova knižnica)

12. Pôvodný rukopis F. X. Edera. 18. stor. (Fond Oravské múzeum P. O. H. v Dolnom Kubíne – Čaplovičova knižnica)

13. F. X. Eder – Moxický kúzelník. 18. stor. (Fond Oravské múzeum P. O. H. v Dolnom Kubíne – Čaplovičova knižnica)